

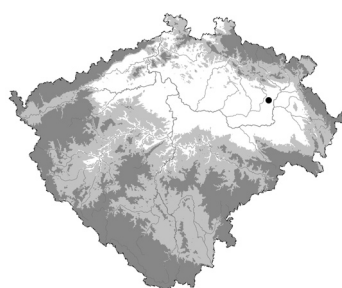
Pravěké hradiště a polní opevnění z roku 1866 mezi vesnicemi Lípa a Chlum u Hradce Králové

Jan Kypta – Jiří Marounek

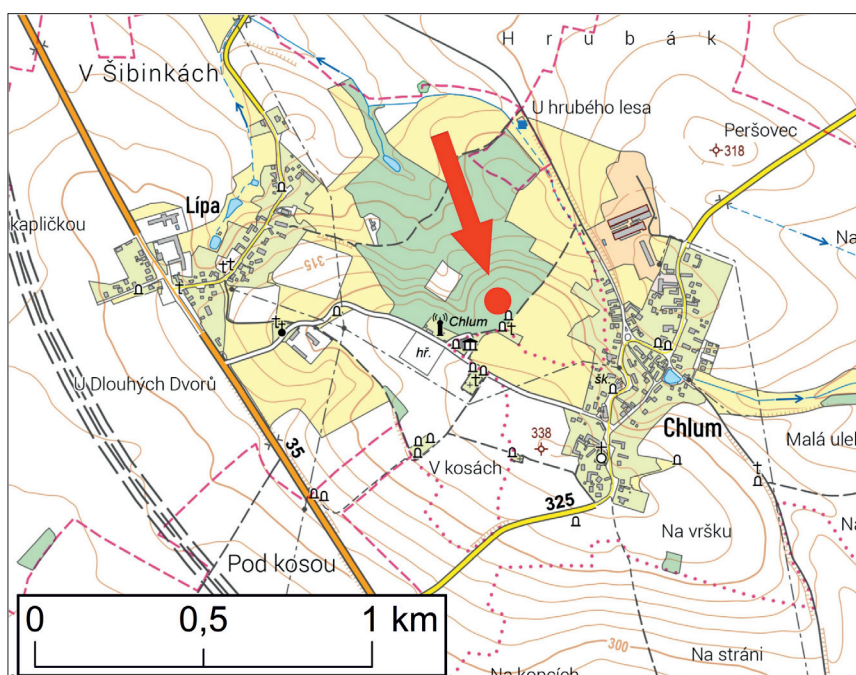
Předmětem našeho zájmu je zalesněná poloha mezi vesnicemi Lípa a Chlum na Královéhradecku. V lokalitě (k. ú. Lípa u Hradce Králové) se dochovaly výrazné terénní pozůstatky pravěkého hradiště a polního opevnění vybudovaného rakouskou armádou během prusko-rakouské války. Bližší pozornosti ze strany archeologů se dané poloze dostalo až v posledních letech, a to v rámci systematického výzkumu bojiště z roku 1866, záslužně realizovaného Matoušem Holasem. Autor opakovaně publikoval schematický plán reliktní dělostřelecké baterie, jejíž komponenty popsal a interpretoval na základě dobových vojenských příruček (*Hejhal – Holas 2018*; zvl. *Holas 2019*, 101–109). Další výrazné terénní relikty v lokalitě se dokumentace zatím nedočkaly. Pokud víme, dosud neexistoval plán pravěkého hradiště, jež ostatně dlouho unikalo pozornosti archeologů. Schází v příslušné encyklopedii (*Čtverák et al. 2003*), v literatuře je stručně zmíněno pouze v publikacích věnovaných bojišti z roku 1866 (např. *Holas 2019*, 101).

Naším cílem je prezentace kompletního plánu terénních útvarů v lokalitě. Zaměříme se nejen na relikty opevnění pravěkého hradiště, ale i na stopy vojenských aktivit z roku 1866, protože byly dosud dokumentovány jen částečně. Na publikovaném plánu je zobrazena pouze dělostřelecká baterie, s ní bezprostředně sousedící okop pro pěší střelce z ručních zbraní zcela chybí (např. *Holas 2019*, obr. 15). Tento prvek, třebaže dosti dlouhý a na povrchu terénu dobře patrný, je v literatuře pouze slovně popsán (*Holas 2019*, 108).

Náš plán terénních reliktních vychází z digitálního modelu zemského povrchu, zpracovaného na základě vysoce kvalitních dat pořízených Centrem dopravního výzkumu v letech 2016–2019 v rámci výzkumného projektu Moravské křižovatky (NAKI II; za data děkujeme Janu Martínkovi). Zákresy jsme při terénní prospekci korigovali a doplňovali pomocí pásem.

Obr. 1. Lípa, topografická situace pravěkého hradiště a polního opevnění z roku 1866 (červený bod označený šipkou) na podkladě dat ČÚZK. Vlevo: poloha lokality na mapě ČR.

Pravěké hradiště

Hradiště se přimklo k terénní hraně na okraji nepříliš výrazného návrší Chlum. Ze severní a jihozápadní strany jej ohraničují poměrně příkré svahy, na ostatních stranách je naopak dobře přístupné po rovině. Ohrazeno bylo po celém svém obvodu, ovšem celková skladba opevnění i podoba jeho jednotlivých prvků se dosti mění v závislosti na terénní konfiguraci. Na mohutnosti nabývá v místech, kde je hradiště přístupné po rovině. Podél hran svahů jsou relikty ohrazení při běžném terénním průzkumu málo nápadné, místy je dokážeme sledovat jen díky digitálnímu modelu terénu. Právě na něm je jasně patrný (původně) kontinuální průběh opevnění po celém obvodu hradiště.

Čelní (jižní a východní) úsek ohrazení, oddělující rovinatě předpolí, je tvořen poměrně širokým, obloukovitě vedeným pásem, jenž původně sestával z celkem pěti liniových prvků. Ty se v kompletní podobě dochovaly jen v jednom místě, a sice v nejjihnější partii hradiště. Zde bylo opevnění nejméně poničeno zemědělskou činností. Prakticky veškerý prostor rovinatého předpolí byl v minulosti obhospodařován, přičemž pole kdysi přiléhala k téměř celému průběhu čelního úseku opevnění, a to i v místech dnes zalesněných. V důsledku zemědělské činnosti tak byla značně poničena vnější strana čelního oblouku opevnění. Jak už bylo řečeno, jeho podoba se nejlépe dochovala v nejjihnější úseku, kde se z rovinatého prostoru pozvolna stáčí k hraně přirozené úžlabiny. Zde je dodnes tvořeno celkem pěti liniovými prvky, řazenými bezprostředně za sebou – ze strany předpolí začíná (prvním) valem, za ním následuje (první) příkop, druhý val, druhý příkop a nakonec třetí val. Vnitřní dvojice valu a příkopu (třetí val – druhý příkop) představuje prakticky stejnou bariéru jako vnější dvojice valu a příkopu (druhý val – první příkop). Oba tyto valy jakož i příkopy jsou vzájemně prakticky shodné, co se týče profilových rozměrů.

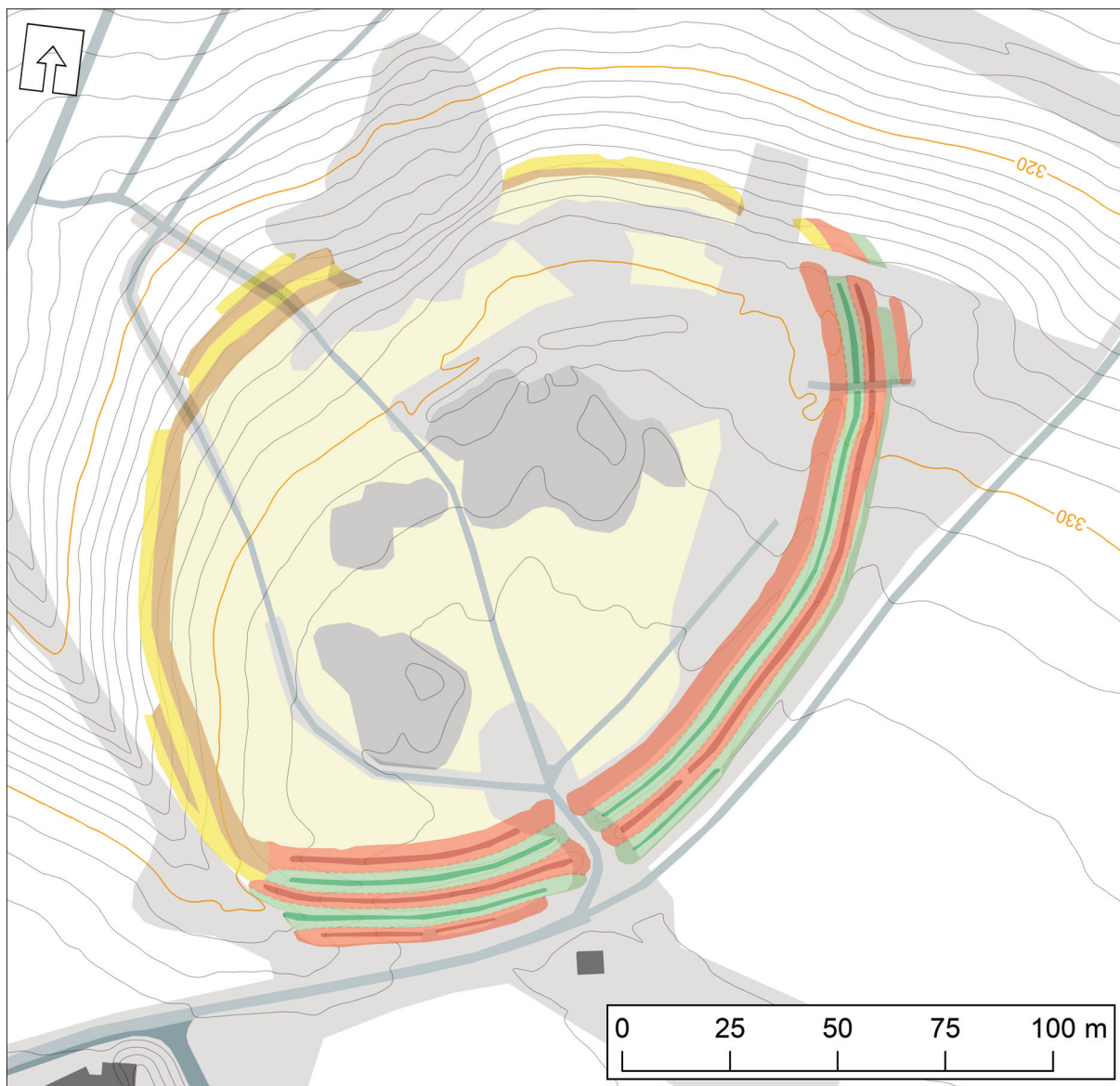
První val je ještě trochu patrný na severním konci čelního úseku opevnění, ale zde jen velmi slabě. Jinde, téměř po celé své délce, beze stopy zmizel v důsledku zemědělské činnosti. Současně s ním byl značně poničen i první příkop. Ten se v původní šířce dochoval pouze v nejjihnější partii čelního úseku opevnění. Ve svém průběhu dále k severu má dnes podobu pouze úzkého žlabu, protože byl z větší části zasypán při rozšiřování oraných ploch. Nelze vyloučit, že první val byl z vnější strany také lemován příkopem, dnes z povrchu terénu beze zbytku setřeným zemědělskou činností.

V nejjihnější partii hradiště se nejlépe dochovaly i ostatní liniové prvky čelního opevnění. Druhý a třetí val zde přetrvaly ve stavu, jenž víceméně odpovídá přirozeným erozním procesům. Jinde jsou tyto útvary podstatně sníženy a částečně planýrovány. Nejvýrazněji je poničen třetí val. Tyto zásahy patrně také souvisejí se zemědělskou činností. Je otázka, do jaké míry byla vlastní plocha hradiště, dnes kompletně zalesněná, kdysi obhospodařována. Čelní opevnění je v jižním úseku v celé své šířce přerušeno poměrně širokou lesní cestou. Další, dnes nevyužívaná cesta porušila čelní úsek opevnění u jeho severního konce. Pak je ještě přetnuto v místě, kde se na severní straně stáčí k terénní hraně. Zde je porušeno dlouhým rovným okopem a vnějším náspem opevnění vybudovaného v roce 1866.

Dimenze liniových prvků čelního úseku opevnění jsou nejvýraznější v nejjihnější partii hradiště. Třetí val je zde proti vnitřní ploše převýšen o 0,6 m, příkop před ním se od jeho koruny snižuje o 1 m. Druhý val se zvyšuje ode dna prvního příkopu o 1,4 m. Koruna prvního valu je od příkopu zvýšena o 0,7 m, vůči vnější patě o 0,3 m.

Zatímco na čelní (přístupové) straně jsou relikty opevnění hradiště dobře patrné, podél hran přirozených svahů jsou při běžném povrchovém průzkumu většinou obtížně sledovatelné. Přesto není pochyb, že hradiště bylo ohrazeno po celém svém obvodu. Bezpečné vodítko skýtá digitální model terénu. Na něm jasně rozpoznáváme stopy liniových terénních úprav, které očividně navazují na čelní opevnění, jež se na obou stranách stáčí k hranám svahu. Na třetí val a druhý příkop čelního opevnění se ve svazích napojují terasové úpravy, místy silně poničené přirozenými erozními procesy a novodobými zásahy. Podobu ohrazení v týlu hradiště lze nejlépe sledovat na severozápadní straně. Zde při povrchovém průzkumu i bez pomoci digitálního modelu terénu jasně vidíme odkopanou horní hranu svahu do podoby umělého terénního stupně, jenž plynule navazuje na třetí val čelního úseku opevnění.

Opevnění podél celé severní, severozápadní a západní strany hradiště probíhá několik metrů pod hranou svahu. Zde se relikty ohrazení dochovaly v podobě terénních stupňů, vytvořených odkopáním

Obr. 2. Hradiště Lípa, celkový plán lokality. Oranžová – valy (hnědooranžová – koruny; tmavé podbarvení – poničené partie), zelená – příkopy (sytě zelená – dna; tmavé podbarvení – poničené partie), světle hnědá – odkopané svahy (tmavé podbarvení – poničené partie), žlutá – terasové stupně (tmavé podbarvení – poničené partie), okrová – vnitřní plocha hradiště, šedá – plochy narušené mladšími terénními zásahy a svahovými sesuvy (tmavě šedá – těžební jámy), šedomodrá – současné cesty (tmavý odstín – asfaltové komunikace), černá – stavby. Zaměření a kresba autoři, 2026.

svahu. Místy je patrné, že šlo o zdvojené stupně. Mnohem lépe se dochoval horní stupeň, projevující se jako jakýsi „ochoz“. Je pravděpodobné, že dolní stupeň („ochoz“) byl také průběžný. Jeho průběh je však mnohem méně zřetelný kvůli erozním procesům. V jednom místě jsou umělé terénní stupně přerušeny širokým svahovým sesuvem.

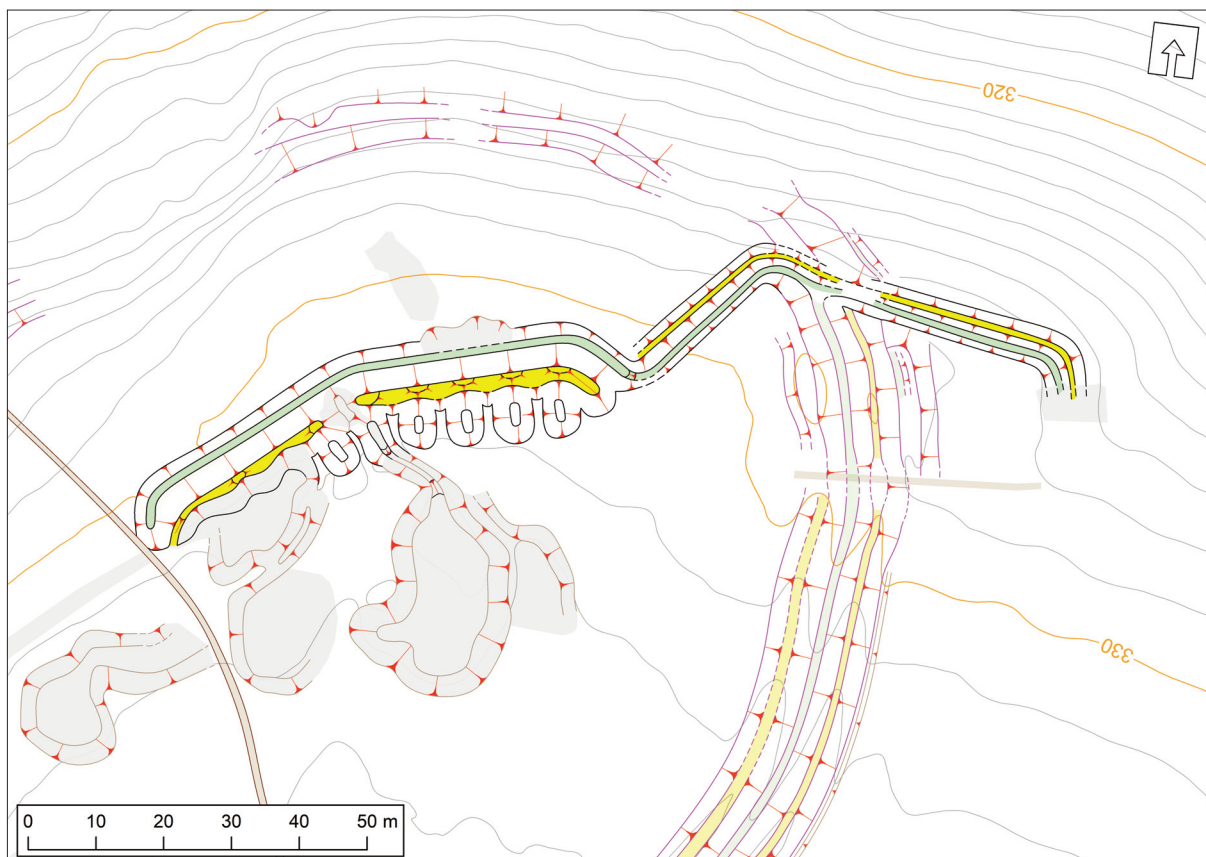
Na jihozápadní straně je prostor hradiště vymezen širokou úžlabinou. Terénní situace v těchto místech je značně pozměněna recentními zásahy spojenými se zajištěním vodního zdroje. Vnitřní prostor hradiště je z velké části poškozen několika rozsáhlými těžebními jámami na štěrkopísk a také polním opevněním z roku 1866.

Prozatím nedokážeme hradiště datovat. V literatuře narazíme na stručnou zmínku, že z lokality pocházejí atypické pravěké střepey a raně středověká ostruha s háčky (*Hejhal – Holas 2018, 326*). Podle formy opevnění můžeme hradiště datovat jen rámcově do pravěku. Vyloučit dokážeme raně středověké stáří, protože z tohoto období postrádáme analogie k formě opevnění. Ta se obecně jeví jako poměrně

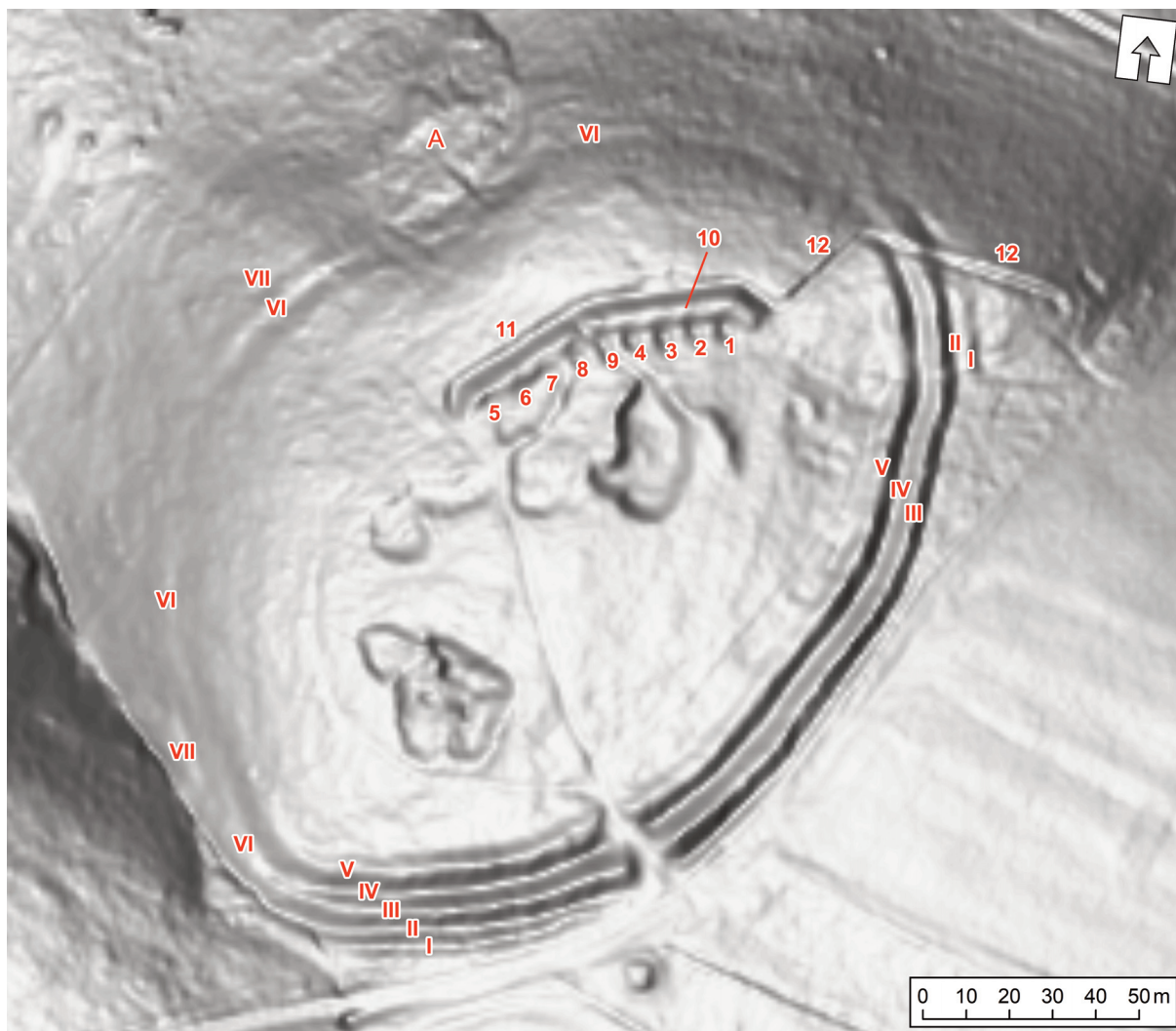
neobvyklá, což je dáno zdvojenou (možná ztrojenou) linií náspu a příkopu (na čelní straně hradiště proti předpolí). Oba náspy se stejně jako příkopy vzájemně nijak neliší co do rozměrů. První příkop svými dimenzemi odpovídá druhému, stejně tak druhý násep je podobně mohutný jako třetí. V případech, kdy je opevnění hradiště tvořeno soustavou dvou náspů a dvou příkopů, představuje vnitřní dvojice liniových prvků mohutnější bariéru oproti dvojici vnější. K hradišti Lípa na Královéhradecku nenajdeme mnoho blízkých analogií, co se týče skladby opevnění. Podobnou formu vykazuje opevnění nedávno zjištěného hradiště Drnek na Kladensku (Kypta – Marounek 2025). Na čelní straně je také chráněno zdvojenou soustavou náspů a příkopů, přičemž vnější dvojice příkopu a náspu odpovídá svými dimenzemi dvojici vnitřní. Hradiště Drnek se ale zatím také nepodařilo datovat.

Polní opevnění z roku 1866

Na ploše hradiště vzniklo v roce 1866 polní opevnění, jež sestávalo z dělostřelecké baterie a k ní bezprostředně přilehlého liniového okopu pro pěší střelce. Ten přetnul relikty čelního úseku ohrazení hradiště. Celé polní opevnění lze při povrchovém průzkumu velmi dobře identifikovat a dokumentovat, což vyvolává podiv nad tím, že okop pro pěší střelce nebyl reflektován při předchozích dokumentačních akcích. Přitom se jedná o mimořádně cennou památku svého druhu. Baterie s okopem pro pěší střelce představovala součást mnohakilometrové soustavy celkem sedmi obdobných obranných pozic (blíže Holas 2019, 77–109; Týž 2023, 221–234), vybudovaných pro rakouské dělostřelecké kontingenty v dopoledních hodinách 2. července, den před osudovou bitvou, v níž zvítězila pruská armáda. Zde pojednáváné relikty jsou však naprosto výjimečné, co se týče stavu dochování. Na povrchu zalesněného terénu můžeme sledovat celkový rozsah ženijních prací. Ostatní obdobné obranné pozice z povrchu terénu setřela země-

Obr. 3. Lípa, relikty polního opevnění z roku 1866 v superpozici s relikty opevnění pravěkého hradiště. Silné černé linie – obrysy relikvtů dělostřelecké baterie a okopu pro střelce z ručních palných zbraní (sytě žlutá – koruny náspů, sytě zelená – dna příkopů), fialové linie – relikty opevnění pravěkého hradiště (okrová – koruny náspů, světle zelená – dna příkopů), šedá – terénní zásahy po roce 1866, hnědá – cesty. Zaměření a kresba autoři, 2026.

Obr. 4. Lípa, digitální model terénu s reliktmi polního opevnění z roku 1866 (1–9 – dochované a zaniklé sklípky na municí pro děla, 10 – násep dělostřelecké baterie, 11 – příkop dělostřelecké baterie, 12 – okop pro střelce z ručních palných zbraní) a reliktmi opevnění pravěkého hradiště (I – první val, II – první příkop, III – druhý val, IV – druhý příkop, V – třetí val, VI – horní terasový stupeň, VII – dolní terasový stupeň). Na modelu je dobře patrný i rozsah svahového sesuvu (A). Zpracoval J. Marounek na podkladě dat Centra dopravního výzkumu.

dělská činnost. Některé lze přesně rekonstruovat díky realizovanému geofyzikálnímu průzkumu. Celkovou představu o podobě a průběhu dělostřelecké linie poskytují mapy z 19. století.

Pojednávané polní opevnění bylo vybudováno při terénní hraně. Orientováno je proti útoku vedenému z níže položených pozic. Na první pohled lze rozlišit relikt dělostřelecké baterie a okopu pro pěší střelce. Nejvýraznějším prvkem baterie je mohutný násep (předprseň) charakteristického půdorysného tvaru a příčného profilu. Násep je uprostřed své délky lehce zalomen a po obou stranách křídlovitě zakončen; na západní straně je zakončení výrazně poničeno mladší těžební jámou. Typickým znakem náspu je jeho lichoběžníkový příčný profil. Šířka náspu v patě činí cca 8 m (krátká postranní křídla jsou užší) a v úrovni koruny cca 3 m; výška dosahuje 0,5 m. Násep je na vnější straně bezprostředně lemován relativně mělkým příkopem. Dno příkopu je vůči koruně náspu sníženo o 1,1 m, na kontreskarpové straně o 0,3 m.

Tvary baterie jsou místy narušeny mladšími vkopy. Uprostřed východní strany baterie je příkop poškozen těžební jámou. Mnohem výraznější poničení však představuje těžební jáma, která z vnitřní strany přiléhá prakticky k celé západní polovině průběhu náspu. Původní situaci však můžeme poměrně dobře rekonstruovat podle reliktů na východní polovině baterie, protože je zřejmé, že opevnění bylo utvářeno podle osové symetrie. Podél východní poloviny náspu se z vnitřní strany dochovaly čtyři pra-

Obr. 5. Hradiště Lípa, nejlépe dochovaný úsek reliktnů čelního opevnění v jižním cípu hradiště. Pohled od východu; foto J. Marounek, 2026.

uložení munice. Děla byla situována na rovných plochách mezi jámami. Podle napojení nejvýchodnější jámy (muničního sklípku) hned k zalomení valu předpokládáme, že příslušela k dělu na západní straně, symetricky by jámy na západní straně baterie příslušely k dělům na východní straně. Centrální jáma (obr. 4:9) rozdělovala místo mezi dvěma děly. Matouš Holas na rozdíl od nás předpokládá, že v místě rozsáhlé těžební jámy při západní straně baterie zanikly dva sklípky pro munici (Holas 2019, 106), my se naopak domníváme, že v místě jámy existovaly tři sklípky, což dedukujeme na základě zrcadlového převrácení východní strany baterie.

Baterie byla uzpůsobena pro postavení osmi děl, což odpovídá symetrickým čtveřicím sklípků podél obou ramen náspu. S tím není v rozporu existence deváté jámy v místě zalomení náspu. I ta mohla fungovat jako sklípek pro munici. Její interpretace je ale ztížena poškozením. Poničil ji klikatý žlabovitý útvar, který vede z jedné z mladších těžebních jam, přechází přes jámu a výrazně narušuje i násep. V místě příkopu jej však neregistrujeme. Matouš Holas žlabovitý útvar považuje za cestu (Holas 2019, 106). Nám se jako cesta příliš nejeví, jinak jej ale interpretovat nedokážeme. Koruna náspu (předprsně) je lehce zvlněna, což nejspíš představuje stopu trychtýřovitých střilen pro děla.

Při terénním průzkumu i na digitálním modelu terénu je jasně patrný průběh okopu pro pěší střelce, kteří měli za úkol chránit dělostřeleckou baterii. Okop se napojuje na východní zakončení příkopu baterie. Směřuje k severovýchodu k přirozené terénní hraně, před níž se poměrně prudce zalamuje a dále vede směrem k východu. Na svém východním konci je podobně křídlovitě zakončen jako dělostřelecká baterie (jeho úplný konec je však znejasněn recentním zásahem). Okop pro pěší střelce sestává ze žlabu a vnějšího náspu. Koruna náspu je vůči vnější patě převýšena o 0,4 m. Dno žlabu je vůči koruně náspu sníženo o 0,4 m, oproti vnitřní hraně o 0,3 m.

Článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Literatura

- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Hejhal, P. – Holas, M. 2018: Archeologický nedestruktivní průzkum dělostřeleckých polních opevnění na královéhradeckém bojišti. In: Mlhy na Chlumu. Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie. Hradec Králové, 324–329.
- Holas, M. 2019: Archeologie prusko-rakouské války z roku 1866. Červený Kostelec.
- Holas, M. 2023: Svědectví válečné krajiny. Výsledky interdisciplinárního výzkumu východočeských bojišť z prusko-rakouské války roku 1866. Červený Kostelec.
- Kypta, J. – Marounek, J. 2025: Dvě téměř neznámá hradiště v oblasti Džbánů. Archeologie ve středních Čechách 29, 471–477.

A prehistoric hillfort and field fortifications from 1866 between the villages of Lípa and Chlum near Hradec Králové

The topic of this article is a forested location between the villages of Lípa and Chlum in the Hradec Králové region. Distinct physical remains of a prehistoric hillfort and field fortifications built by the Austrian army during the Austro-Prussian War of 1866 have been preserved on this site. The aim of this article is to present a comprehensive site plan showing these terrain features.

The hillfort was enclosed along its entire perimeter, however, the overall composition of the fortifications and the form of their individual elements varied based on the configuration of terrain. The fortifications become more massive in areas where the hillfort is accessible from flat ground. The remains of the enclosure are barely noticeable on the edges of the slope during routine field surveys; in some places, they can only be identified using a digital terrain model.

The front (southeastern and eastern) section of the fortification, separating the flat foreland, consists of a relatively wide, curved zone that originally consisted of three ramparts and two ditches. The fortifications along the hillfort's entire northern, northwestern, and western sides run several meters below the slope's edge. In these places, the remains of the fortifications have been preserved in the form of terraced steps. The hillfort's dating remains unknown for now.

In 1866, field fortifications were constructed within the hillfort, consisting of an artillery battery and an adjacent linear trench for infantry troops. This trench cut through the remains of the front section of the hillfort's rampart. The battery and the trench were part of a system stretching several kilometers, and comprising a total of seven similar defensive positions. It was built for Austrian artillery contingents on July 2, i.e. the day before the fateful battle in which the Prussian army emerged victorious.

The most distinct element forming the artillery battery is its massive embankment (forward rampart) featuring a characteristic plan view and cross-section. The embankment is slightly bent in the middle of its length and tapers out on both sides. Nine storage pits for artillery ammunition were excavated along its inner side (five have been preserved). The battery was designed to accommodate eight guns. On its eastern side, the course of the trench for infantry troops, who were tasked to protect the artillery battery, is clearly visible.

English by *Jan Machula*

Fig. 1. Lípa, topographical situation featuring the prehistoric hillfort and field fortifications from 1866.

Fig. 2. Hillfort of Lípa, overall site plan. Orange – ramparts, green – ditches, light brown – excavated slopes, yellow – terraced steps, ochre – hillfort's interior area, gray – areas disturbed by later terrain modifications and landslides, gray-blue – current roads.

Fig. 3. Remains of field fortifications from 1866 in superimposition with the remains of a prehistoric hillfort. Thick black lines – outlines of the remains of an artillery battery and a trench for infantry troops; purple lines – remains of fortifications protecting the prehistoric hillfort; gray – terrain modifications after 1866.

Fig. 4. Digital terrain model showing the remains of field fortifications from 1866 (1–9 – preserved and abandoned ammunition bunkers for guns, 10 – embankment of the artillery battery, 11 – trench for the artillery battery, 12 – trench for infantry troops) and remains of fortifications belonging to a prehistoric hillfort (I – first rampart, II – first ditch, III – second rampart, IV – second ditch, V – third rampart, VI – upper terraced level, VII – lower terraced level). The extent of the landslide (A) is also clearly visible on the model.

Fig. 5. Hillfort of Lípa, best-preserved section of the front fortification in the hillfort's southern tip.

Jan Kypta, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 5,
130 00 Praha 3
kypta.jan@npu.cz

Jiří Marounek, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 5,
130 00 Praha 3
marounek.jiri@npu.cz

